

збігу О. Кониський робив історіософську метафору. М. Грушевського він бачив як продовжувача справи Т. Шевченка і саме він мусив стати для українців Шевченком ХХ ст. Так, власне, і сталося. 19 квітня 1894 р. з приводу вістки про обрання Грушевського професором Львівського університету О. Кониський писав М. Дикареву: „Порадійте нашій вельми важній новині: на кафедрі історії у Львові — цісар 9 квітня затвердив звичайним професором Грушевського. Особисто для мене — се невимовно велика радість! От се той момент, з якого почнеться історія нашої національної освіти і культури! Праця моя не погинула і доживе таки я до сего сподіваного часу! Дождася плодів з того, що року 1889 посіяв!“²⁰

О. Кониський зберігав пістет до М. Грушевського до кінця життя. Михайло Сергійович ж образився на свого вчителя за оборону О. Барвінського в конфлікті з ним у зв'язку зі стратегією всеукраїнської політики та ситуацією в НТШ. Майбутній голова НТШ взяв курс на порозуміння з поміркованими радикалами та творення нового партійного утворення народовців — радикалів, майбутню Національно-демократичну партію.

М. Грушевський звинувачував О. Кониського у тому, що той дивиться на конфлікт у середовищі народовців очима О. Барвінського. На що О. Ко-

ніський відповідав: „Я до діяльності Барвінського відношуся безстороннійш, ніж Ви і не можу згодитися з Вами, що „нова ера“ така ж шкідлива, як і москалефіліство. Що доброго зробив Барвінський (реформа Товариства, субсидії Товариству; кафедра, „Дністер“ і таке інше) — те і Ви, і я мусимо признати добрим, а що лихого (католицьке віча, промова за шкільну реформу) — те я гуджу і ганьбив і перед Вами, і в листах до його“²¹. О. Кониський стосовно О. Барвінського не помилявся. Інша річ, що у боротьбі за правильність саме своєї політичної лінії і О. Барвінський, і М. Грушевський почали допускати випадки, продиктовані хвилинними образами, далекими від об'єктивного ставлення до недавніх подій.

Конфлікти М. Грушевського з О. Барвінським спричинили оходження взаємин історика з О. Кониським. Про це писав М. Антонович²².

О. Кониський мав ще низку учнів — видатних громадських діячів, — С. Єфремова, О. Лотоцького, В. Доманицького, Ф. Матушевського. Духовними учнями О. Кониського були члени гурту тарасівців: М. Міхновський, В. Шемет, В. Боровик, Є. Тимченко та ін. Зумів О. Кониський і „розбудити братів“, і підняти їх „із тьми“. Він став для України тим пророком, який провістив постання Української держави.

Ігор ГИРИЧ

Могила О. Кониського на Байківському кладовищі у Києві

ЗАПОВІТИ ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО

Письменник, педагог, громадський діяч другої половини ХІХ ст. — таким увійшов в історію української культури Олександр Кониський. Він — автор відомої „Молитви за Україну“¹, слова якої так злободенно звучать і сьогодні: „Боже великий, єдиний, Русь-Україну храни“. І якби О. Кониський написав лише цей твір, — він уже був би вічним нерукотворним пам'ятником цьому великому патріоту України, який „увесь вік свій обороняв інтереси українства“². Кониський не знав компромісів у національній справі і всупереч обставинам завжди твердо стояв на українських позиціях. Про ество невтомної і невгамовної діяльності його духовні учні писали: „Можна любить Україну так, як її любив Кониський, — але більш, як він, — любить не можна. Він не жив, він горів тою любов'ю“³.

Олександра Кониського можемо по праву вважати найактивнішим і найпоследовнішим речни-

ком ідеї української академії наук. Він був не лише одним із фундаторів Товариства ім. Шевченка (1873) та ініціатором перетворення його на Наукове товариство ім. Шевченка (1892), а й стратегом цієї першої національної наукової інституції, і насамперед для її розвою і перспектив призначив за духівницею власний капітал⁴.

Розписуючи 26 травня 1899 р. на українській справі свої статки у сумі 25 тис. крб., Олександр Кониський склав заповіт не капіталів, а заповіт ідей. У цій духівниці на найвищій ноті звучить візія національних постулатів Кониського. За кожним пунктом були ідеї, що стали сутністю його життя, гадки і мрії, які не встиг реалізувати й делегував їх своїм учням і сподвижникам. Історію цього тестаменту О. Кониського найдетальніше висвітлено у спогадах О. Лотоцького⁵. Доповнює мемуари величезний корпус листів О. Лотоцького до М. Грушевського⁶. Ці кореспонденції містять

²⁰ Возняк М. Ол. Кониський і перші томи „Записок“... — С. 375.

²¹ Листування Михайла Грушевського. — К.; Нью-Йорк, 2006. — Т. 3. — С. 175 (лист від 30 липня — 2 серпня 1898 р.).

²² Антонович М. О. Кониський і М. Грушевський... — С. 60.

¹ Кирчів Р. Першодрук молитви-гимну // Мета (Львів). — 1994. — 4 січ. — № 1—2. — С. 10—11.

² Центральний державний історичний архів України у Києві (далі — ЦДІА України у Києві), ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 45—46 зв.

³ Лотоцький О. Сторінки минулого. — Варшава, 1932. — Ч. I. — С. 175—176.

⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 30—31 зв.

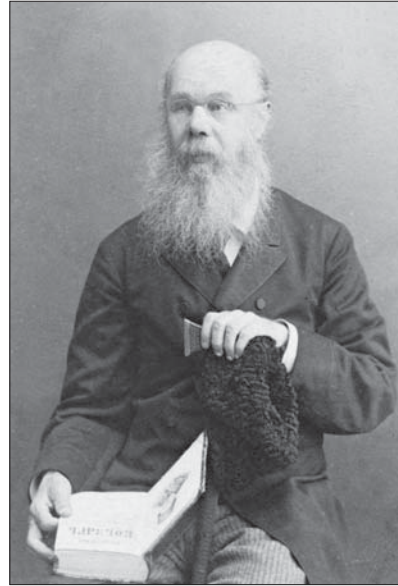
⁵ Лотоцький О. Сторінки минулого... — С. 178—180.

⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613. Збереглося понад 200 листів за 1894—1919 рр.

також відомості про заповіт щодо літературної спадщини письменника та заповіт, радше дар, щодо його книгозбірні: „Душеприкащиком небіщик вибрав мене. Мені оддав право власности на всі свої твори — друковані і недруковані⁷, а також на мою волю оддав распорядитися бібліотекою та картинами [...] З тих всіх причин я примушений буду турбовати Вас, аби Ви помогли мені своєю порадою“⁸, — писав О. Лотоцький до Львова 27 грудня (ст. ст.) 1900 р. (помер О. Кониський 29 листопада (12 грудня) 1900 р.). Так чи інакше у колізії навколо заповітів фігурували НТШ як головний спадкоємець* та Михайло Грушевський як голова Товариства.

Своєю останньою волею Олександр Кониський насамперед прагнув прискорити набуття НТШ титулу Академії, тому першим пунктом свого заповіту призначив найбільшу суму — 10 000 крб. — на Українську академію наук, якщо вона постане за 10 років по його смерті. Ще за кілька літ до укладання духовниці О. Кониський у листі від 19 червня 1892 р. писав до свого приятеля з Кубані Митрофана Дикарева: „Товариство ім. Шевченка звернуло на спасенний шлях; переробило свої статuti і хоче стати товариством, переважно науковим, на те, щоб переходом, за 3—5 років — на ґрунті его виросла українсько-руська академія. Се діло не так то вельми трудне, аби була у нас хіть“⁹. Поспішав потішитися результатом, мріяв, „щоб на 100-і роковини Енеїди була у нас своя націон[альна] академія“¹⁰. Він пишався своїм дітищем, яке було йому завжди „незвичайно миле, як дорогий батьковому серцю найлюбіший син“¹¹, та його провідниками, своїми „годованцями духом, патріотизмом“¹² — О. Барвінським та М. Грушевським. Слова, які О. Кониський написав тоді, коли М. Грушевського — майбутнього голову НТШ — затвердили професором першої кафедри

української історії — „Кафедра і професор цілком наші [підкреслення автора] діти!“¹³ — можна цілком віднести і до НТШ та його багатолітнього очільника. На свого похресника в громадських справах, свого „Хлопця“* покладав особливі надії, тішився, як „дуже добре веде Грушівський і Записки і взагалі свою справу“¹⁴. Навіть одну зі своїх шевченкознавчих студій — „Пробу улаштування хронології до творів Тараса Шевченка“ — видрукував із посвятою М. Грушевському¹⁵ (незважаючи на те, що на час укладання заповіту між цими надзвичайно близькими і спорідненими ідеями й далекоглядністю людьми не було „сердечної приязні“¹⁶).

Олександр Кониський. Київ, 1896 р.

У контексті перспектив „найлюбішого сина“ слід розглядати й наступні пункти заповіту. Дбаючи про науковий потенціал майбутньої академії, він призначив НТШ 5000 крб. на заснування стипендії його імені для студентів філософського факультету Львівського університету. Подбав і про Бібліотеку НТШ, яка 1893 р. почала створюватись з його дару (подарував на придбання нових видань 500 крб.). Хоча збагатив її неоціненно більше власною книгозбіркою. О. Кониський заповідав провести конкурс на написання історії української літератури XIX ст., свого століття, та видрукувати її в друкарні Товариства. Розпорядився видати там же та поширити популярну дешеву книжку про права і обов'язки людини як громадянина свого краю.

Першочерговим завданням НТШ О. Кониський вважав написання життєпису патрона Товариства. Виконувати власну настанову випало самому. Він став автором найповнішої на кінець XIX ст. біографії Т. Шевченка¹⁷, яку І. Франко назвав „найкращим пам'ятником і Шевченкові і собі самому“. Поклавши цим початок шевченкознавства, добре усвідомлював, що творена „і мозком, і

⁷ Про цю спадщину 15 вересня 1895 р. О. Кониський писав М. Дикареву: „А що до творів, так списав заповіт, що вони нічі, а громадські, — хто захоче, той нехай і видає в Росії; а в Галичині і без того вони громадські, бо літературної конвенції нема“ (Возняк М. Ол. Кониський і перші томи „Записок“ (З додатком його листів до Митр. Дикарева) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі — Записки НТШ).— Львів, 1929.— Т. СЛ.— С. 387). Пізніше, 15 січня 1898 р., заповів право на літературні твори О. Лотоцькому (Лотоцький О. Сторінки минулого...— С. 178).

⁸ ЦДДА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 30—30 зв.

* Окремі суми було призначено Чернігівському губернському земству, Товариству ім. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, що навчалися у вищих навчальних закладах Петербурга, та інші благодійні цілі на розгляд виконавця заповіту.

⁹ Возняк М. Ол. Кониський і перші томи „Записок“...— С. 363.

¹⁰ Там само.— С. 364.

¹¹ Грушевський М. Пам'яті Олександра Кониського // Грушевський М. Твори: У 50 т.— Львів, 2005.— Т. 7.— С. 550. Див. також: Антонович М. О. Кониський і М. Грушевський // Український історик.— 1984.— Ч. 1—4 (81—84).— С. 48—63; Купчинський О. До взаємин Олександра Барвінського з Михайлом Грушевським (документи і матеріали) // Олександр Барвінський. 1847—1927. Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського. Львів, 14 травня 1997 р.— Львів, 2001.— С. 142—178.

¹² Возняк М. Ол. Кониський і перші томи „Записок“...— С. 382.

¹³ Там само.— С. 363.

* З огляду на російську цензуру, у листуванні галицьких та наддніпрянських українців вживалися псевдоніми. В епістолярному діалозі О. Кониського з О. Барвінським М. Грушевський названий „Хлопцем“. Під цим псевдо він друкує у 1891—1893 рр. і свої праці у „Правді“ та „Зорі“. Очевидно, творцем цього псевдоніма був О. Кониський.

¹⁴ Возняк М. Ол. Кониський і перші томи „Записок“...— С. 390.

¹⁵ Кониський О. Проба улаштування хронології до творів Тараса Шевченка // Записки НТШ.— Львів, 1895.— Т. VIII, кн. IV.— С. 1—20.

¹⁶ Грушевський М. Пам'яті Олександра Кониського...— С. 548.

¹⁷ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя.— Львів, 1898—1901.— Т. I—II.

серцем“ його хроніка „далека ще від такої бажаної життєписі“ українця, якого він побожно шанував. Заповідаючи НТШ 1000 крб. на премію за найкращу біографію Кобзаря, підготовлену до столітніх роковин Шевченка, спонукував своїх учнів до продовження його справи і в цій царині.

Затвердження заповіту затяглося майже на 15 років¹⁸. Родина Кониського в особі вдови, Марії Олександрівни, не погоджувалася з його змістом і не бажала уступати „без бою“¹⁹. Перемовини О. Лотоцького „не довели ні до чого“²⁰, і в березні 1901 р. він подав заповіт на затвердження до Київського окружного суду²¹. Проте вже у квітні М. Кониська розпочала справу щодо його спростування²². У зв'язку з цим головний спадкоємець, НТШ, надав повноваження боронити в суді його інтереси спочатку київському адвокату Л. Храновському²³, а після його смерті — чернігівському адвокату І. Шрагу²⁴. Не раз і сам голова НТШ у цій справі намагався порозумітися з М. Кониською, яка пропонувала „мирову сделку“²⁵ — третину коштів²⁶, призначених для Товариства.

Подолавши численні процесуальні колізії, лише 23 лютого (ст. ст.) 1910 р. суд розглянув справу зі спадщиною²⁷. На суді з блискучою промовою виступив І. Шраг. За кілька днів він повідомив Товариство, що позов М. Кониської відхилено, але в разі оскарження нею постанови суду „справа перейде до Судової палати; коли ж скарги не буде, то постанова придбає законну силу, і тоді заповіт буде затверджено“²⁸. Невдовзі, 19 березня (ст. ст.), І. Шраг написав вже менш оптимістичного листа голові НТШ: „Коли Палата задовольнить вимоги Ко[ниської] і питатиме свідків, тоді справа затягнеться, коли ж ні — то єсть надія, що її буде розв'язано на протязі року. Коли Товариство не перетвориться на академію, то 10 000 р[уб.] одержить Чернігівське губ[ернське] земство“²⁹. З цим же застереженням звертався до М. Грушевського О. Лотоцький ще на початку 1901 р.: „До речі: чи єсть яка надія, що за 10 літ Товариство обернеться в Академію? Невже товариство втратить право на 10.000 р[уб.]? Прошу Вас, скажіть мені про се“³⁰. Відповіддю М. Грушевського були звернення до австрійського парламенту, заснування спеціально-

го фонду та інші заходи, спонукані не лише волею О. Кониського, але і власним усвідомленням візії Товариства, на чому наголошував 1911 р. у статті „Призабута справа“³¹.

М. Кониська таки оскаржила постанову суду, і справа, що перейшла до Судової палати, майже на чотири роки відтягнула остаточне затвердження заповіту. Коли нарешті 1914 р. духівниця Кониського отримала правовий статус, то найбільша сума 10 000 крб., призначена НТШ лише в титулі Української академії наук, таки перейшла, відповідно до волі небіжчика, Чернігівському губернському земству³². Захоплюючись мріями батька, його донька, Марія Малиновська, у своїх спогадах 1935 р. писала: „Академія была мечта отца, но 36 лет тому назад это казалось чем-то чудовищным. [...] Перед завещанием отца [...] можно было преклоняться. Тогда так желать и надеяться на Академию на Украине! В 1927 году, благодаря старанию одного из наиболее близких учеников отца Сергея Александровича Ефремова, бывшего тогда председателем Управления Академии, на могиле отца были поставлены крест и ограда, и 19 августа я, муж*, сестра Евгения и С. А. Ефремов были на могиле. Я украсила могилу цветами и невольно воскликнула: „Академія була його мрія, і ось два академіка на його могилі. Но увы! Десять тысяч не досталось академии“³³.

Втратила правову силу і позиція про написання та друк історії української літератури XIX ст., на що відводилося три роки від смерті О. Кониського. Інші кошти надійшли до НТШ. На засіданні Виділу 4 лютого 1914 р. було прийнято до відома, що виконавці заповіту О. Кониського прислали на фонд його імені 7000 крб.: „а) 5000 рублів на стипендії для студентів філософії Львівського університету³⁴; б) 1000 рублів на премію за біографію Т. Шевченка; в) 500 рублів на премію за популярну книжку про права і обов'язки кожного чоловіка, як горожанина свого краю; г) 500 рублів на цілі бібліотеки“³⁵. На жаль, незважаючи на оголошений 1913 р. конкурс на біографію Шевченка та продовження його терміну до кінця 1914 р.³⁶, ця заповідь О. Кониського так і не сповнилась. Час збіг. 17 червня 1914 р. на засіданні Виділу НТШ

¹⁸ Чернігівець. Доля спадщини О. Кониського // Рада.— 1910.— 30 ноября (13 груд).— № 272.— С. 1—2.

¹⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 283—284.

²⁰ Там само.— Арк. 282—282 зв.

²¹ Там само.— Арк. 56 зв.

²² Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Ін-т рукопису, ф. X, № 33959, 33960.

²³ Катренко А. М., Катренко Я. А. Їх об'єднували сповідувані демократичні ідеали та любов до України і її народу (Листи І. Л. Шрага М. С. Грушевському).— К., 2009.— С. 32.

²⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 372 зв.

²⁵ Про ці перемовини свідчать листи М. Кониської до М. Грушевського за 1906—1909 рр. (ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 546).

²⁶ Там само.

²⁷ Справа з спадщиною О. Я. Кониського // Рада.— 1910.— 24 лют. (9 берез).— № 44.— С. 3—4.

²⁸ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі — ІЛ НАН України), від. рукописних фондів і текстології, ф. 77, № 120.

²⁹ Катренко А. М., Катренко Я. А. Їх об'єднували сповідувані демократичні ідеали...— С. 42.

³⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 284 зв.

³¹ Грушевський М. Твори: У 50 т.— Львів, 2005.— Т. 2.— С. 425—429.

³² Лотоцький О. Сторінки минулого...— С. 175—180; Малиновская М. А. Воспоминания. Киев. 1935 год. (Спогади зберігаються в: Меморіальний музей М. В. Лисенка, КН-815; Рд-590/2, с. 83).

* Малиновський Іоанікій Олексійович (1868—1932) — історик українського права, академік ВУАН.

³³ Малиновская М. А. Воспоминания... — С. 80, 82—83.

³⁴ У справі стипендії ім. О. Кониського О. Лотоцький надіслав пояснення, за якими стипендія існувала при НТШ, виплачувалася з відсотків капіталу щорічно у розмірі 500 кор. одному зі студентів IV курсу, що проявив здібності до наукової праці (Хроніка НТШ.— Львів, 1914.— Ч. 58—59.— С. 4).

³⁵ Там само.— С. 2.

³⁶ Там само.— С. 7; ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 118—121.

було прийнято постанову повернути на вимогу О. Лотоцького призначену на конкурс суму — 1000 руб. — та „висловлено жаль, що тестатор оголосив конкурс так пізно, хоч від смерті О. Кониського минуло майже чотирнадцять літ“³⁷. На щастя, і поза всякими конкурсами учні продовжили справу свого вчителя. В. Доманицький здійснив перше й найповніше на той час текстологічне дослідження поезій Т. Шевченка, що стало передумовою для підготовки ним першого найповнішого тексту „Кобзаря“ (1907). С. Єфремов реалізував задум щодо видання листів Т. Шевченка (1929), хоча і не зміг скористатися корпусом, зібраним та упорядкованим до друку на початку 1899 р. О. Кониським.

Учений вважав його втраченим³⁸, хоча насправді корпус вцілів³⁹. Ф. Матушевський підготував монографічне дослідження „Тарас Шевченко“ (1910—1911) для енциклопедії „Украинский народ в его прошлом и настоящем“ (друком не вийшло), та низку нарисів про життя і творчість Кобзаря.

І якщо розпорядження заповіту О. Кониського 1899 р. реалізувати не вдалося, то інший, неписаний заповіт, він розпочав виконувати сам, ще за життя.

Кожний, хто бував у київській господі О. Кониського на Бібіковському бульварі, 36, яка була справжнім „українським клубом“⁴⁰, згадував його книгозбірню. Завідник цього „клубу“ М. Грушевський відзначав: „Великим атракціоном була його бібліотека, зложена головню з українських видань — російських і закордонних: у нього було майже все, чого не можна було знайти ніде більше — але на шафах, де вона містилась, — причіплені були паперці з написами, що книжки можна читати, скільки хоч на місці, але до дому вони не позичалися нікому“⁴¹. Цей же напис — „книг з дому не даю“ — запам’ятав і С. Єфремов⁴². Збережені документи, а між ними власноруч укладений „Каталог книг особистої бібліотеки О. Кониського“ (містить 891 позицію), дають можливість пересвідчитись у правдивості згадок щодо унікальності книгозбірні Кониського⁴².

Перші відомості про цей заповіт-дар знаходимо у листі Олександра Яковича до свого близько-

го приятеля з Кубані Митрофана Дикарева від 15 вересня 1895 р.: „Я з своєю літературною спадщиною роблю так: усі книжки своєї бібліотеки подарував Тов-ству і потроху посилаю туди: дві шафи — 500 книжок — вже одіслав, а ще три повних — теж перешлю за життя, коли встигну“⁴⁴. Власне, з цього дару О. Кониського бере початок Бібліотека НТШ, до якої 1893 р. надійшло від нього 392 видання⁴⁵. Вірогідно, подібно вирішив О. Кониський і щодо свого архіву. І хоча в листах Кониського не виявлено згадок про передачу власного архіву НТШ, проте непрямим доказом цього можуть слугувати два унікальні томи автографів та листів українських письменників (Т. Шевченка, Лесі Українки, Марка Вовчка, М. Костомарова, Л. Глібова та ін., 1844—1891), зібрані та подаровані ним 26 жовтня 1891 р. Товариству „Просвіта“ у Львові. На це вказують як власноручні дарчі на томах⁴⁶, так і відповідна подяка „Просвіти“⁴⁷. Згодом, очевидно за умовою власника, їх було передано до Бібліотеки НТШ.

Співробітники видавничого товариства „Вік“, заснованого з ініціативи Олександра Кониського. Стоять зліва направо: С. Єфремов, В. Доманицький, Ф. Матушевський. Сидять зліва направо: С. Страшкевич, В. Дурдуківський, О. Лотоцький. Київ, 1902 р. (Фото з приватної збірки С. Білокося)

го приятеля з Кубані Митрофана Дикарева від 15 вересня 1895 р.: „Я з своєю літературною спадщиною роблю так: усі книжки своєї бібліотеки подарував Тов-ству і потроху посилаю туди: дві шафи — 500 книжок — вже одіслав, а ще три повних — теж перешлю за життя, коли встигну“⁴⁴. Власне, з цього дару О. Кониського бере початок Бібліотека НТШ, до якої 1893 р. надійшло від нього 392 видання⁴⁵. Вірогідно, подібно вирішив О. Кониський і щодо свого архіву. І хоча в листах Кониського не виявлено згадок про передачу власного архіву НТШ, проте непрямим доказом цього можуть слугувати два унікальні томи автографів та листів українських письменників (Т. Шевченка, Лесі Українки, Марка Вовчка, М. Костомарова, Л. Глібова та ін., 1844—1891), зібрані та подаровані ним 26 жовтня 1891 р. Товариству „Просвіта“ у Львові. На це вказують як власноручні дарчі на томах⁴⁶, так і відповідна подяка „Просвіти“⁴⁷. Згодом, очевидно за умовою власника, їх було передано до Бібліотеки НТШ.

Та реалізувати сповна свою волю щодо власної книгозбірні письменник і громадський діяч не встиг. Завершувати цю справу довелося О. Лотоцькому⁴⁸ та голові НТШ М. Грушевському. Безперечно, обох турбувала доля не лише книжок, але й архіву їхнього духовного наставника й учителя. Важливі відомості про цей архів, точніше частину його, подає у своїх спогадах Г. Берло. Вона пригадувала,

що листи, щоденники та інші матеріали О. Кониський передав на зберігання Г. Ямпольській, яка доглядала його наприкінці життя. Невдовзі після смерті вченого „Г. П. Ямпольська привезла до мене заповіт, щоденники і кошика з листами ріжних осіб до Ол[екса]дра] Як[овича]. Переглянувши щоденники, — їх було щось із 12 товстих зшитків, — я зрозуміла, чому Ол[екса]др] Як[ович] боявся залишити їх дома. Щодня він записував усе, навіть усякі дрібниці, робив характеристики українських діячів, розповідав про всякі українські справи. Коли б ці щоденники потрапили до жандармських рук під той лихий час, навряд чи багато Українців залишилося б тоді в Києві. І щоденники й листи

³⁷ Хроніка НТШ.— Львів, 1914.— Ч. 58—59.— С. 9.

³⁸ Єфремов С. Шевченко в своєму листуванні // Шевченко Т. Повне зібрання творів / За заг. ред. С. Єфремова.— К., 1929.— Т. 2: Листування. Текст. Коментарій / Редакція і вступне слово С. Єфремова.— С. XVII.

³⁹ ІЛ НАН України, від. рукописних фондів і текстології, ф. 77, № 4.

⁴⁰ Грушевський М. Спомини / Публікація, передмова, примітки М. Магунь // Український історик.— 2002.— Ч. 1—4 (152—155).— С. 138.

⁴¹ Там само.

⁴² Єфремов С. Про дні минулі // Молода нація.— 2003.— № 2.— С. 131.

⁴³ ІЛ НАН України, від. рукописних фондів і текстології, ф. 77, № 25.

⁴⁴ Возняк М. Ол. Кониський і перші томи „Записок“...— С. 387.

⁴⁵ Гнатюк В. Наукове товариство імені Шевченка у Львові.— Мюнхен; Париж, 1984.— С. 128.

⁴⁶ ІЛ НАН України, від. рукописних фондів і текстології, ф. 77, № 124—125.

⁴⁷ Там само.— № 280, арк. 32.

⁴⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 31 зв.

були цікавий і багатий матеріал для жандармерії. [...] Шраг порадив звернутися з цим до Антоновичів. Катерина Михайлівна згодилася взяти переховати те майно на якийсь час, поки вона знайде, кому передати. Хоч візник із сірою конякою стояв на Тарасівській вул. і стежив, я вибрала хвилину, взяла візника на другій вулиці й одвезла це небезпечне майно до Антоновичів. Що з ним потім сталося, не знаю⁴⁹.

Власне, судово тяганина із затвердженням „грошової“, за висловом О. Лотоцького, спадщини вплинула і на вирішення питання про книгозбірню та архів. Подавши заповіт на затвердження, О. Лотоцький зацікавився і бібліотекою Кониського, повідомляючи навесні 1901 р. М. Грушевському: „В бібліотечній справі був я в рідних, але з сего вийшла одна прикрість; родина сказала мені, що у мене нема ніяких доказів на те, яка то була в небіжчика бібліотека, і вона мені не дасть нічого“⁵⁰. Далі справу перебрав М. Грушевський, хоча виконавець заповіту намагався вплинути на думку голови тепер уже двох наукових товариств, НТШ у Львові та УНТ у Києві. Так, у жовтні 1908 р. він висловив свої міркування: „Щодо книжок небіжчика, то тоді ж п. Кониська обіцяла їх передати, але після улітку взяла слово назад. Коли вона хоче тепер дати книжки, то треба скористуватися настроєм її, бо на тім тижні буде в неї знов 10 п'ятниць. Думаю, що не треба противитися, коли даватиме вона самі українські книжки, — російських там не багато, а головні — українські раритети. Обіцяла п. Кониська дати також картини, альбоми, портрети, рукописи небіжчика. Про се додаю листа до неї. Куди думаєте краще буде оддати книжки та все інше? На мою думку — краще все те одвезти до Львова, в „Наук[ове] т[овариство] ім. Шевченка“. Там воно буде сохранийше. В Київському т[оваристві] скоро всі книжки позачитують. До того ж Київське т[овариство] завше стоїть на вулкані адміністративної заборони. Та й до того ж — додаток до львівської бібліотеки щось справді додасть до книжкової скарбниці, а в Києві бібліотека небіжчика не pomoже нічого“⁵¹.

Незважаючи на застерження О. Лотоцького, М. Грушевський ухвалив рішення на користь обох наукових установ. У звідомленнях керівника редакції та книгарні „Літературно-наукового вісника“, у Києві Юрія Тищенка (Сірого) зафіксовано, що в жовтні 1908 р. книжки були поділені між УНТ та НТШ⁵². Лист Лотоцького, писаний навздогін, подає важливі відомості щодо історії бібліотеки

Кониського: „Нехай з книжками О. Я. Кониського буде так, як кажете: галицькі остануться в Києві, а решта поїде в Галичину. Але я конче хотів би, щоб і в Київському, і в Львівському т[оваристві]вах ті книжки були в окремих шафках, мали свій особий каталог. Така була воля небіжчика. Київському т[оваристві]ву конечне треба поставити умову, що коли його „завісять“ (всі під Богом ходимо), то книжки передаються Львівському наук[овому] т[оваристві]ву; се все треба запротоколити“⁵³.

Як було реалізовано цю волю, реконструкція книжкового зібрання О. Кониського в Бібліотеці НТШ — тема окремого дослідження, джерелом якого можуть слугувати його власноручний каталог, інвентарні книги бібліотеки та інші документи книгозбірні з фонду НТШ. А в „Справозданні з бібліотеки за час від 1 вересня до 31 грудня 1908 р.“ серед нових надходжень зафіксовано 67 томів та 8 карт кінця XVIII — початку XIX ст. з бібліотеки О. Кониського та докладно розписано його архівні збірки, якими поповнився рукописний відділ бібліотеки: листування, томи з автографами українських письменників та етнографічними записами, матеріали до біографії Т. Шевченка, рукописи вченого тощо⁵⁴. При порівнянні опису фонду О. Я. Кониського (№ 77), що нині зберігається у Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України⁵⁵, з цим звітом Бібліотеки НТШ, впадає в око, що ці два документи дублюють один одного. Мовчаз-

Грамота почесного члена Товариства ім. Шевченка Олександра Кониського. 1890 р.

ними, але такими важливими свідками постають штампи бібліотеки Товариства на більшій частині документів фонду. Вони збереглися, незважаючи на всі колізії: після ліквідації НТШ та його установ архів О. Кониського було передано спочатку до Львівської бібліотеки АН УРСР, а 10 січня 1950 р. на основі розпорядження ЦК КП(б)У разом із десятками унікальних архівів (Лесі Українки, І. Франка, О. Кобилянської, О. Маковея, І. Белея, Г. Хоткевича та ін.) — до Інституту літератури АН УРСР⁵⁶.

Безперечно, історія фонду Кониського та його зміст також надаються на окреме ґрунтовне дослідження, але поза сумнівом, в його основі — власний архів одного з фундаторів НТШ. І він сам, і його духовні учні, незважаючи на певні розбіжності і жалі, були впевнені в унікальності цього корпусу джерел. Так неписаний заповіт О. Кониського став золотим фондом історії Наукового товариства ім. Шевченка, значно перевищивши вартість офіційної духовниці. Скористаймося цими скарбами!

Світлана ПАНЬКОВА

⁴⁹ Берло Г. Мої знайомства з деякими українськими діячами // Україна.— 1929.— № 3—4.— С. 100. Досі згаданих щоденників О. Кониського в архівних збірках виявити не вдалося, тоді як більша частина його документів, листів, рукописів тощо, незважаючи на зміну місця й адреси, збереглася в доволі повному обсязі.

⁵⁰ ЦДА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 60—61 зв.

⁵¹ Там само.— Арк. 349 зв.— 350.

⁵² Там само.— Спр. 582, с. 65—66, 107—110.

⁵³ Там само.— Спр. 613, арк. 351.

⁵⁴ Хроніка НТШ.— Львів, 1908.— Ч. 36.— С. 34—36.

⁵⁵ Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури.— К., 1999.— С. 156.

⁵⁶ ІЛ НАН України, від. рукописних фондів і текстології, акти за 1948—1950 рр., арк. 143.